

"בית החיים" במונסטיר – ביטולה: עבר, הווה ועתיד

"בית החיים" של מונסטיר – ביטולה, הוא אחד העתיקים בבלקן. ניתן לשער שכבר המגורשים הראשונים מספרד שהגיעו לאזור, קברו את מתייהם במקום זה. כלומר, שהוא בן כ-500 שנה.

"בית החיים" ככינוי לבית הקברות, אינו לשון סג' נהור. האמונה שהחיים הנצחיים נמשכים לאחר מות הגוף קורנת מרבות ממצבות המקום. "בית החיים" הוא הבית של החיים, חיים - לשון רבים. החיים כאן בעולם הזה והחיים שם בעולם הנצחי. בית החיים הוא המקום בו נפגשים שני עולמות-החיים האלה. בסיור שערכנו באתר לפני כשנתיים גילינו על המצבות ביטויים רבים המתארים את החיים שם, בעולם הנצחי. ביטויים אלה מצביעים על כך שקהילת יהודי מונסטיר היתה קהילה עם מסורת יהודית שורשית ועשירה:

"בעדן גן אלוקים עם אראלים", "בגן עדן עליון לחזות בנועם ה' ולבקר בהיכלו",
 "נפשו בטוב תתלונן בתוך גן עדניו במחיצת צדיק' וחסידי' לראות באספקלריא המאירה",
 "פרי מעשיו וצדקת דבריו אוכל בעדן גן עם אראלים וחשמלים",
 "בעדן גן אלקים מקום רנה לעולמי עד יהיה שמו",
 ויש גם בספניולית: "ארטה די טודו ביין אין גן עדן" דהיינו: שבעה מכל הטוב בגן עדן.

"בית החיים" - עבר

בית הקברות (Еврејски гробница во Битола) שוכן בכניסה הצפונית-מזרחית לביטולה על מדרונה של גבעה בגובה 600 מטרים, משתרע על שטח של 43,000 מטרים רבועים ומוקף בחומה. תיעוד לקהילה יהודית בעיר קיים לפחות מהמאה ה-12. בשלהי המאה ה-15 וראשית המאה ה-16 הגיעו לעיר מגורשי ספרד, ובהמשך מגורשי פורטוגל. בהגיעם נחלקו לשני קהלים מרכזיים: קהל אראגון וקהל פורטוגל בהתייחס למוצאם. למרות מחלוקות הלכתיות בלתי פוסקות בין הקהלים, נושא הקבורה היה מוסדר, ונציגים משני הקהלים הועסקו כחופרי קברים וזה היה מקצועם לאורך השנים. אחת הפגישות הראשונות עם נושא זה של קברים במונסטיר, נמצאת במקור חיצוני – רישומי בית הדין השרעי (בית הדין המוסלמי של העות'מאנים) משנת 1627. (הסיפור מובא בספרה של ג'ני לבל "גאון ושבר" עמ' 32-33) בשנה זו הגיע גל גדול של אנוסים שהיגרו לערי הבלקן וחלקם הגיע גם למונסטיר. הקהלים הותיקים התייחסו בעוינות למהגרים החדשים, כאשר אחד מנושאי העימות ביניהם היה חפירת הקברים. הותיקים פנו לשלטונות העות'מאניים וביקשו את התערבותם. הם טענו, על סמך אישור שהציגו, שיש להם זכות בלעדית לעסוק במלאכת חפירת הקברים. השלטונות אכן קבעו שעל החדשים להפסיק לעסוק במלאכה זו.

נביא ציטוט קצר מדברי בית הדין (כמובן בתרגום לעברית):

"...היהודים אסטרק, דוד, ברוך, ועוד 55 יהודים החיים בעיר החסות מונסטיר, באו לפני בית הדין השרעי והכריזו: כבר מעל 60 שנה וכנהוג מדור לדור אנו חופרים חנינם אין כסף קברים ליהודים הנפטרים בעיר הנזכרת. ..."

על סמך דברים אלה ניתן לתארך את ראשית חפירת הקברים, על פי דברי קבוצת הטוענים הזו, לשנת 1567 או קצת לפני כן. מועד זה מאוחר מההשערה שיסוד בית הקברות היה בשנת 1497.

לגבי התקופה מאז 1627 ועד תחילת המאה ה-20, אין לנו תיעוד או מידע כלשהם בקשר לבית הקברות, מלבד המצבות עצמן. המצבות הקדומות ביותר ששרדו את כל תהפוכות הזמן, הן פגעי הטבע ובעיקר פגעי בני האדם, ושעדיין ניתן כיום לקרוא את החקוק עליהן, הן מתחילת הרבע השני של המאה ה-19.

והנה, בספרו של שלמה אלבוחר "קהילת מונסטיר", (עמ' 64-65) הוא מביא מידע מענין ביותר שנותן הסבר שונה לעובדה שכיתוב המצבות אותו אנו יכולים לקרוא כיום, הוא רק מתחילת המאה ה-19. הוא מספר על החוקר היהודי אמריקאי מקס א. לוריא, שביקר במונסטיר במשך חודשיים בקיץ שנת 1927.

מטרת מחקרו היתה, אמנם, חקר הדיאלקט המיוחד של הלאדינו שבפי יהודי מונסטיר, אך בספרו (A Study of the Monastir Dialect of Judeo-Spanish Based on Oral Material Collected in Monastir. Yugoslavia Revue Hispanique . 176, New-York – Paris 1930) הוא מתאר עובדות רבות נוספות אותם תיעד. אחת העובדות הנוגעות לענין בית הקברות היא, שלטענתו: "מצבות הקברים אינן יכולות לשמש מקור למחקר היסטורי וסוציו-אקונומי על הקהילה, רבניה וראשיה, משום שעד לראשית המאה ה-19 לא נהגו לחקוק כתובות על המצבות." איני יודע על סמך מה קבע מקס לוריא עובדה זו, שעל פניה נראית תמונה ואינה מתאימה למסורת היהודית במאות השנים האחרונות. "בית החיים" עבר כמה וכמה גלי הרס ונזקים, וכן תוכניות ונסיונות לשיקום.

בתחילת המאה ה-20 ידעה מונסטיר קרבות רבים החל ממרד אילינדן, דרך מלחמת הבלקן הראשונה וכלה בחורבנה במהלך מלחמת העולם הראשונה, עת ניצבה בקו החזית המקדונית. נזקים כבדים נגרמו לבית הקברות במהלך ההפגזות הכבדות שהמטירו על העיר כוחות צבא ממלכת בולגריה.

בספרה של ג'ני לבל (עמ' 91) היא כותבת: "באחת הפינות של בית העלמין במונסטיר נקברו – בתקופת מלחמת העולם הראשונה – נפטרי מגיפת החולירע, אשר הפילה חללים רבים.

בקצהו המרוחק של בית הקברות, מחוץ לגדר, נקברו בצנעה המתאבדים. לא חלקו להם כבוד וגם לא נהוג היה לקונן עליהם. יתר על כן, ביחס אליהם היה נהוג טקס משפיל: גופותיהם הוכנסו לשק ודורדרו במורד ההר ורק לאחר מכן נקברו. המתאבדים ברובם שלחו יד בנפשם בשנת 1929, בתקופת המשבר העולמי, שבביטולה הורגש באופן קשה מאוד"

ג'ני לבל מספרת עוד (עמ' 93): בקצה בית החיים, בפסגתו, מתנשא סלע שכל המבקר במקום חייב היה להניח בו שלש אבנים. האגדה מספרת שבאחד הימים הגיע למונסטיר ר' יעקב הלוי, אחד מגדולי המקובלים עם עוזרו הנאמן. בתקופת שהותו בעיר "עשה מעשי ניסים" עד שערב אחד נפח לפתע את נשמתו. קברו אותו עוד באותו הערב בפסגת בית העלמין. למחרת נמצא גם עוזרו ללא רוח חיים. כשנשארו לקבורה ליד רבו ראו לתדהמתם שעל קבר הצדיק צמחה במשך הלילה מצבה טבעית ענקית בצורת סלע. מאז הפך הסלע למקום עליה לרגל עד חורבנה של הקהילה. גם המוסלמים והנוצרים האמינו בפלאי בית העלמין ובהתרחשות ניסים. בשנות בצורת היו באים אל יהודי המקום לבקשם להתכנס ולהתפלל. רבים מיוצאי מונסטיר יכולים להישבע בכך שבעיניהם חזו בנס ירידת הגשם לאחר תפילתם.

ב-1924, כשבע שנים לאחר סיום מלחמת העולם הראשונה, מונה הרב שבתאי ג'אין לרב הראשי של קהילת מונסטיר. ג'ני לבל כותבת: ("גאון ושבר" עמ' 90) "בשער הכניסה לבית העלמין במונסטיר חרוטה הכתובת: **בית קברות יהודי ביטולה 1497-1929**. לא ידוע על מה הסתמך הרב ג'אין כשקבע את הלוח בשנת 1929, אך בבואו לעיר הזאת בשנת 1924 הוא ראה שמצבות בית העלמין היהודי, במורד הגבעה התלולה שמחוץ לביטולה, מפוזרות, ותושבי הסביבה מוחקים את הכתובות העבריות שעל לוחות האבן, כדי להשתמש בהם כאבני בנין. הוא נסע לארצות הברית, שם אסף תרומות מיוצאי ביטולה באמריקה והקיף את בית העלמין בגדר ברזל עם עיטורי מגן-דוד. הגדר שמרה על המקום מחילול והרס גם בתקופת השואה, בזמן שבית הכנסת "אראגון" הפך לבית מטבחים לשחיטת חזירים." (הרב ג'אין סיים את תקופת כהונתו בשנת 1929.)

תופעה מחרידה זו שמצבות של קברים יהודיים הופכות אבני בנין, או חומר לריצוף מדרכות ושבילים, מוכרת, לצערנו, מכמה וכמה מקומות. תופעה זו תחזור גם בהמשך, ואף ביתר שאת, בזמן מלחמת העולם השנייה ולאחריה.

תמונה של מצבות מבית העלמין היהודי בסלונקי שנלקחו והשתמשו בהן כריצוף לשביל כניסה לבית פרטי (תמונה מאתר "ארכיון בית לוחמי הגטאות")

איני יודע מנין שאבה ג'ני לבל את הידיעה שהגדר שמרה על המקום מחילול והרס בתקופת השואה. שכן, באתר "ארכיון בית לוחמי הגטאות" בחיפוש תחת השם מונסטיר מופיעה התמונה הזו כפי שצולמה בשנת 1950, כחמש שנים לאחר סיום מלחמת העולם השנייה:

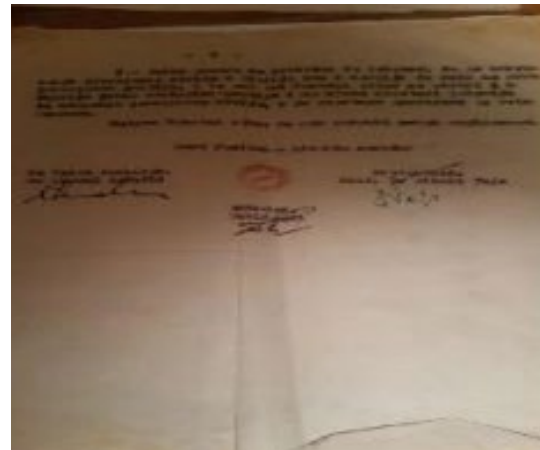
<http://www.infocenters.co.il/gfh/notebook.asp?lang=ENG&dlang=ENG&module=search=&page=list&rsrv=1¶m>

בתמונה ניתן לראות את מצב ההרס העצום בו נתון השער, את כתובות הגראפיטי שעליו וגם את שרידי הגדר (משמאל לשער). מעבר לשער ניתן לראות את הגבעה עליה אמורים להיות קברים, אך קשה מאוד לאתר יותר ממצבה אחת או שתיים.

(אגב, משום מה, מי שהוא מחק מעל התמונה את הכיתוב שהיה, ככל הנראה, מעל לשער המרכזי. עובדה זו מעניינת, כי יש בידינו שתי תמונות אחרות שניתן לראות בהן שני כיתובים שונים מעל השער. נציג תמונות אלו ונדון בכך להלן.)

ב-6 באפריל 1941 במהלך מלחמת העולם השנייה, פלשה גרמניה הנאצית ליוגוסלביה והכניעה את צבאה. מונסטיר נכבשה והאזור נמסר לחזקת ממלכת בולגריה. ב-11 במרץ 1943 גירשו הבולגרים את יהודי מונסטיר למחנה המעצר "מונופול" בסקופיה ומשם לטרבלינקה. איש מהמגורשים לא ניצל.

במהלך המלחמה פגעו חיילי צבא בולגריה בבית העלמין, קשות. הם בזזו מצבות מבית העלמין וריצפו בהן את המחנה הצבאי, מגורי החיילים, שבילים להולכי רגל והמתקנים הסניטריים בבסיס. גם תושבי הסביבה המקדוניים בזזו מצבות מבית העלמין והשתמשו בהן לריצוף בתי מגורים וכחלקי רהיטים. לאחר המלחמה שבו למונסטיר כמה עשרות יהודים שהיגרו לאחר מכן בהדרגה לישראל או לסקופיה. בשנת **1959** נעשה נסיון לשיקום ושימור בית הקברות, ע"י התאחדות הקהילות היהודיות ביוגוסלביה. ההתאחדות פנתה לעיריית ביטולה, ומצ"ב צילום מכתב הפניה ותרגומו לעברית.

19 ביוני 1959

לכבוד

מועצת העיר ביטולה

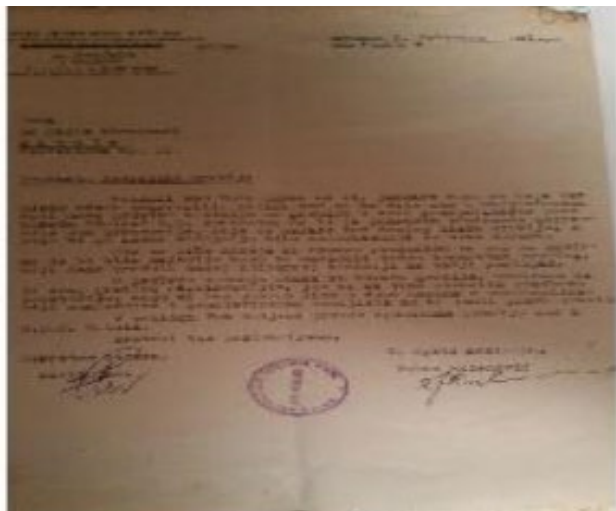
הנדון: הסדרת בית הקברות היהודי

בהמשך להתכתבות הקודמת מס' 08-2171 מתאריך 19 למרץ ש.ז. וכן הביקור והשיחות של ד"ר סמואל סרפיץ' חבר הוועד הנבחר שלנו, מתאריך 28 ו-29 במאי ש.ז. עם הנשיא החבר יורגו ריסטובסקי ובעלי תפקידים נוספים ומומחים מהעיריה שלכם שבהם השתתף גם החבר פארה מצ'קיץ מנהל המוזיאון בביטולה מאשרים בזה את ההסכמות הבאות:

- (1) מוסכם על התאחדות הקהילות היהודיות ביוגוסלביה (להלן ההתאחדות) כי נחוץ והכרחי לבצע פעולות לטיפול ושימור בית הקברות בביטולה אשר ישמרו אותו לטווח ארוך של שנים כאתר תרבותי היסטורי של העיר ביטולה וזאת בשיטחו הנוכחי של בית הקברות ועל פי הגדר הקיימת.
- (2) מוסכם על ההתאחדות כי על עיריית ביטולה לדאוג ולטפל שהמפעל "בטון" יוצא משטח בית הקברות צעד שיביא להפסקת המצב הנוכחי הבלתי נסבל של קיום מפעל "בטון" בשטח בית הקברות וישחרר את השטח של בית הקברות לנטיעת עצים בשטח שיתפנה.
- (3) ההתאחדות מקבלת ומביעה הסכמתה לתכנית המוצעת ע"י המועצה הנבחרת של העיר ביטולה – במטרה ליצור "חגורה ירוקה" מסביב לעיר ביטולה – לטעת עצים בשטח הפנוי מקברים בבית הקברות בתנאי שלמעשה זה לא תהיה שום פגיעה במצבות הקיימות מה שישמר את אופי בית הקברות.
- (4) הובא לידיעת ההתאחדות כי בזמן הכיבוש, מספר גדול של מצבות נלקחו משטח בית הקברות למקומות שונים, אבל קיימים נתונים על מקום המצאן של מצבות אלה. ההתאחדות מצפה ממועצת העיר ביטולה לפעול לאיתור והשבת המצבות לשטח בית הקברות.
- (5) ההתאחדות מבקשת להדגיש כי עד הסדרה של קבורה של יהודים בשטח בית קברות אחר, אשר יוקצה לקבורה יהודית, תימשך קבורת יהודים בבית קברות זה. נושא זה יוסדר בהסכם נפרד.

פרופ' ד"ר נשיא	אנו מבקשים אישור קבלה והסכמה של מועצת העיר ביטולה להסכם זה. מוות לפאשיזם - חופש לעם ! ד"ר סמואל שרסיץ' אלברט וייס מזכ"ל ההתאחדות ההתאחדות.
------------------------------	--

בשנת **1961** נעשה נסיון נוסף ע"י ד"ר חיים אברבנאל שכיהן כמנהל בית החולים הממשלתי במונסטיר. מצ"ב מכתב שנמצא בעזבונו המדבר בענין בית הקברות ותרגומו לעברית. מתוך המכתב ניתן ללמוד מה היו הצעותיו של ד"ר חיים אברבנאל לשיקום ושימור "בית החיים".

התאחדות הקהילות	1 בפברואר 1961 בלגרד היהודיות ביוגוסלביה מסמך מס' 0-6/209 לכבוד החבר ד"ר חיים אברבנאל ביטולה רחוב רוזוולט 10 הנדון: בית הקברות קבלנו את מכתבך מתאריך ה-12 בינואר ש.ז. שעליו לא ענינו באופן מידי. קיינו שבמשך הזמן תוכל לספק לנו נתונים חדשים על מצב בית הקברות בהקשר המבנה הקיים בשטח בית הקברות של חברת "בטון". כלומר באופן קונקרטי האם המפעל הנזכר פינה ורוקן את שני החללים שנמצאים ליד הכניסה התחתונה של בית הקברות ושעל פי דעתנו הם המתאימים לדיור של שומר בית הקברות. בכל הנוגע למזיאון, אין לנו התנגדות לכך אבל לדעת, הטוב ביותר היה אם היית מעלה הצעה קונקרטית שאותה נעביר לוועדת התרבות שלנו לטיפול והסדרה בהמשך. בנושא של בנית יחידת דיור לשומר בית הקברות אנחנו חושבים שההצעה הנדונה אינה סבירה כיון שעל ידי צעד זה תיווצר יחידת דיור, שאנחנו כמשפטים ועל פי החוק להלאמת הנדל"ן לא נוכל לקבל אישור בניה. מצ"ב עותק של ההסכם בינינו ובין מועצת העיר ביטולה.
------------------------	--

רובן רובנוביץ נשיא ההתאחדות	בברכת אחים דוד לוי מזכ"ל ההתאחדות
--	--

החל מ-1963 לא התגוררו יהודים במונסטיר. מה עלה בגורל נסיונות שיקום אחרונות אלה, קשה לדעת, אך לאור הסיפורים של עדי-ראיה שנביא להלן, נוכל לאמר שלאורך שנות השלטון היוגוסלבי לא טופל בית הקברות ומצבו הדרדר. גדר בית העלמין נפרצה, ושטחו הפך לשטח מרעה לצאן. שינוי אחד בכל זאת התרחש, כמתואר להלן:

מר משה טסטה כתב דברי זכרון לסופר יליד מונסטיר, אור-ציון ישי ז"ל. הוא סיפר:

"בשנת 1978 השתתף (אור-ציון ישי) בכנס סופרים באוכריד. בתום הכנס נסע למונסטיר עיר הולדתו. שם פגש ב(ארכיטקט נוצרי בשם פרופ' אמיליאן) ווילוס שהתעניין בבית הקברות היהודי ובשיקומו. הוא ביקש מאור-ציון לפנות לגורמים בארץ שיסייעו בשיקום בית הקברות. בשובו ארצה, פנה אור ציון למר משה טסטה לעזור בגיוס כספים. בשנת 1979 נסעו שניהם למקדוניה, נפגשו עם מר ווילוס ועם ראש הקהילה היהודית מר ויקטור מזרחי, והתגבשו הצעות בענין שיקום בית הקברות."

בעדות נוספת מספר מר טסטה:

"ב-1980.11.3 הוזמנו להשתתף בטקס האזכרה לששת המיליונים ולשואת יהודי ביטולה. בטקס מרשים השתתפו מאות מתושבי העיר ביטולה. טקס נוסף התקיים ליד האנדרטה ע"ש הגיבורה הלאומית של עמי יוגוסלביה אסתריה עובדיה. בתום הטקס הוזמנו מספר יהודים שהגיעו מחו"ל, להשתתף באמירת קדיש בבית הקברות היהודי בביטולה. בבואנו לתפילת האזכרה, נוכחנו שדלתות הכניסה לבית הקברות הוצבו בהתאם לתוכנית של מר ווילוס."

בשנת 1998 ערכו מר שלמה אלבוחר וקבוצת חברים סיור במונסטיר. הוא מספר על מצבו של "בית החיים", תיאור ממנו שאבה ג'ני לבל את תיאורה, והוא כותב:

"הבאנו את פרופ' ווילוס אל בית העלמין היהודי בביטולה...ראינו את הגדר הדחוייה שדרך פרצותיה חדרו לבית העלמין רועים מקדונים עם צאנם כשהעיזים והכבשים מטיילים בין המצבות לוחכים את העשב ומשלשלים את גלליהם ונחמץ לבנו. הוספנו וראינו קברים שהמצבות הוסרו מהם, וננעצה חרב בליבנו שידענו שהמצבות שהוסרו שימשו את הצבא הבולגרי לרצוף השבילים, רחבת המסדרים ורצפות האהלים במחנהו, והגרוע מכל, לקירוי המשתנות והמחראות.

עלינו במעלה הגבעה...וכשהגענו לפיסגתה ראינו את קברו של הרב אברהם שמעיה ארואסטי...והנה מצבתו מושלכת ארצה ועל אחד מעמודיה מצויר צלב קרס וזעזוע אחזנו, ולא ידענו נפשנו מעוצמת הזעם והחימה"

באותו סיור (1998) הוא צילם את התמונה הבאה, בה ניתן לראות פיגומים מעל שער בית הקברות. על מאמץ ראשוני זה לשיקום בית הקברות כותב שלמה אלבוחר: "(עמ' 244) "חמישים וחמש שנים לאחר שיהודי מקדוניה הורדארי, ... ובכללם יהודי מונסטיר, הובלו למשרפות בטרבלינקה, ... קם גואל לשרידי יהדות מקדוניה, פרופ' אמיליאן ווילוס, ארכיטקט נוצרי תושב העיר ביטולה (מונסטיר), התגייס עם שניים מחבריו ויחדיו הקימו את העמותה לשיקום בית העלמין היהודי בעיר, שנוסד על פי השלט שבפתחו בשנת 1497 – חמש שנים לאחר גירוש ספרד. השלושה מתכננים להקים את הגדר מחדש, לחפור תעלות ניקוז, לשקם את השער המפואר, לטעת עצי תדהר. ... ולפתוח את בית העלמין לתושבי מקדוניה. ... שיזכרו את יהודי המקום שהיו ואינם עוד."

פעולות אלה של שיקום השער והגדר שמסביב לבית הקברות, ככל הנראה בוצעו בשלב זה, אולם הקברים ברובם נשארו מכוסים בעפר, וצמחיה פראית עלתה וכסתה את הגבעה.

ב-2002, לאחר הקמת הרפובליקה המקדונית, נחתם הסכם בין ארצות הברית לממשלת מקדוניה לעניין שיקום אתרי מורשת ובכללם בית העלמין היהודי בביטולה. האתר הוכרז אתר מורשת לאומית, אך בפועל לא החלה פעילות באתר.

הערה בענין הכתובת מעל שער "בית החיים"

שער בית העלמין, 1998

תמונה זו שצילם מר שלמה אלבוחר בשנת 1998 צולמה מתוך בית הקברות. לכן, לא ניתן לראות אם יש כיתוב מעל השער, ואם כן מהו. על פי עדותו של מר שלמה אלבוחר שציטטנו לעיל, הכיתוב שהוא ראה היה כזה המוצג בתמונה הבאה:

אולם, באתר "ארכיון בית לוחמי הגטאות" יש תמונה ישנה המתארת כיתוב שונה:

ובתמונת תקריב, (ולידה דגל יוגוסלביה הסוציאליסטית של גנרל טיטו):

לעניות דעתי, הכתובת "וישב העפר על הארץ כשהיה", שהוא פסוק מספר קהלת (י"ב, ז') הוא הכיתוב המקורי מזמנו של הרב ג'אין, שאף הקים את השער המפואר. בתמונה משנת 1950 ראינו את ההרס הגדול שעבר השער וככל הנראה גם הכתובת שמעליו. עדותו של מר משה טסטה משנת 1980 מספרת שמאמציו של מר ווילוס נשאו פרי והשער עבר שיפוץ ותיקון. יש לשים לב לשני הכוכבים משני צידי השער, שהם כידוע סמלה של יוגוסלביה הקומוניסטית של גנרל טיטו. ברור מדוע השלטונות היוגוסלבים חרטו את הכוכבים משני צידי השער, וברור מדוע דוקא הם ציינו את שני התאריכים: 1497 – 1929 בכתובת החדשה שיצרו לשער. הם רצו לציין בכך את תאריך יסוד בית הקברות, ואת תאריך בניית השער המפואר. מבחינתם בית הקברות היה אתר זכרון מוזיאוני ותו לא. לא כן לגבי הרב ג'אין בזמנו. הוא לא חשב לרגע ששנת 1929, שנת הקמת השער, תהיה השנה האחרונה בה יקברו יהודים ב"בית החיים", לכן גם לא סביר שהוא כתב תאריכים אלה, ועוד שמסורת הכיתוב על שער בתי עלמין יהודיים היא שונה לחלוטין. (ראה להלן). כאשר ב-1998 הגיע שלמה אלבוחר זו הכתובת שהוא ראה, וגם ג'ני לבל שספרה יצא לאור ב-1986 ראתה כתובת זו. אמנם, היא חשה את המוזרות שבכתובת, ואכן כתבה: "'בשער הכניסה לבית העלמין במונסטיר חרוטה הכתובת: **בית קברות יהודי ביטולה-1929** **1497**. לא ידוע על מה הסתמך הרב ג'אין כשקבע את הלוח בשנת 1929.....". ובכן, ככל הנראה הוא קבע לוח אחר.

הנה, לדוגמה, תמונה (מאתר "ארכיון בית לוחמי הגטאות") של שער "בית החיים" בסקופיה, לפני שנהרס. גם כאן, הכותרת היא פסוק מן המקרא:

אגב, יהודים נקברו ב"בית החיים" במונסטיר עד שנת 1943, שנת שילוחם אל מותם בטרבלינקה. נחזור להסטוריה:

ב-2015 נחתם הסכם בין ישראל למקדוניה להתנעת פרויקט שיקום בית העלמין והקמת פארק זיכרון לקהילה היהודית. ראשי היוזמים והדוחפים לשיקום בית הקברות והקמת פארק הזכרון הם ד"ר רחל-שלי לוי-דרומר, נכדתו של ד"ר חיים אברבנאל, מר דן אוריין שגריר ישראל למקדוניה והגב' מימה ג'ראס דו'ובסקה (Mima Geras Dochovska) שהיא תושבת מונסטיר ופועלת ללא לאות ובהתלהבות גדולה למען הפרויקט. הגב' מימה ג'ראס ומר איליוס ווילוס בנו של אמיליאן ווילוס קבלו לאות הערכה על פועלם לשיקום בית העלמין את פרס "מרכז גאון לתרבות הלאדינו באוניברסיטת באר שבע".

**פרוייקט
"בית החיים"
ביטולה-מונסטיר
מקדוניה
2015-2016**

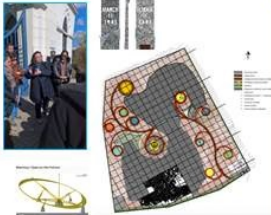

2009

הזנחה של
עשרות שנים

11-2015

ארכיאולוגים
מישראל
וגילויים ראשונים

12-2015

החתימה על הסכם
השיקום
בהשתתפות השגרירים
הצעירים של בני עקבא

7-2016

גילוי אלפי מצבות
שעליהן טקסטים
בעברית

9-2016

סיום עונת החפירות
הראשונה משלחות
ותכנית עתידית

רחל-סלי לווי-דרומר
מרס 2017

"בית החיים" - הווה

כיום (ינואר 2019) יש כ-5000 מצבות שנחשפו, ופרויקט תיעוד ורישום המצבות עוד עומד לפנינו. מתוך הכיתוב שעל המצבות מתגלה קהילה יהודית מסורתית שורשית, ומתגלים סיפורי חיים, דמויות מרכזיות מפורסמות יותר או פחות, ואירועים הסטוריים. נביא כמה דוגמאות.

קברו של הרב יעקב יוסף ישראל משנת 5650 היא 1890. הרב יעקב יוסף ישראל היה רבה של מונסטיר, מחבר הספר "יגל יעקב" ועל שמו נקרא בית הכנסת של קהילת יוצאי מונסטיר בירושלים. המצבה ניזוקה ולכן הכיתוב חלקי. (הבאתי רק את צילומי החלקים הברורים יותר של המצבה)

אגב, גם קברי שני בניו, הגדול יוסף יעקב ישראל, שגם הדפיס את ספרו של אביו, והצעיר רפאל יעקב ישראל נחשפו בעבודות השיקום.

קול לילה אשמיעה על האי
שופרא דתורה דגניז בארעה
? בשער ידעי לה
קדוש ? עולם ויצא יעקב
קול במחנה וי לאזילה וי לחבילה
למבכי ולמספד יאות לנא הן
? וישא יעקב
קול (ירים) בבכיה תאניה ואניה
? היה לנו לר?
קול ?
רב? לא
פסיק גירסא מ? לילה
ויום כחשכה כאורה ויקם יעקב
קול נהי מהיסורים דבאו עליו
לעת זקנתו מה"ד לקתה עליו
מסורת בידינו אשר יאהב
י"י הוכיח עליו וישב יעקב
קול אומר מה נורה מקומו
בו נגזז דורש טוב לעמו
ה'ה' ע'ט'ר'ו' מו"ר הר' הכל אביר
יעקב ישראל ז"ל ויצב יעקב
קו? מנוחתו היה בשבעה
לח' תשרי ש' תר"ן לב"ע
מנוחתו יהיה עם צדיקים
וחס'י שלם בכל ויבא יעקב

ת נ צ ב ה

5650

דוגמה לאירוע חריג, שגם דווח בעיתון "לה איפוקה" מיום 18 בפברואר 1908. שם נמסר שקבוצה של שני נוצרים ושני יהודים חזרה מאוכריד למונסטיר וכל הארבעה נרצחו ע"י כנופיית שודדים. ביניהם היה בכור משולם פיסו. פרט נוסף שצוין בעיתון הוא שזה היה הרצח השני במשפחת פיסו. אירוע זה מוזכר גם בספרו של שלמה אלבוחר. (עמ' 50).

קבר יוסף המ' בכור משולם פיסו בר לאה
 קול יללה אשמיעה וקול שבר
 ארגיעה על האי שופרא דבלי
 בעפרא הנאחז במצודה רעה
 בפתע פתאום נפל עליו רגע רעה
 דפגעו בו הני רשיעי גנבי אכזרי
 בדרך מול כפר בוקואה והרגו
 אותו בבואו מעיר אחרי רח"ל ואחר
 הריגתו רמסו אותו והוציאו את כיסו
 ה' ינקום את דמו לעושי הרעה הזאת
 האיש הזה היה ירא את ה' וסר מרע
 המנוח יוסף המ' בכור משולם פיסו
 נ"ע בר לאה הריגתו היה יום שלישי
 ששה עשר לירח אדר הראשון
 ש' ה'ת"ר' וששים ושמונה לפ"ק
 נשמתו תהא צרורה בעדן גן אלקים
 עם הני עשרה הרוגי מלוכה כ"ר
 ת נ צ ב ה ה'ת"ר ס"ח'
 5668

ודוגמה אחרונה המראה על הקשר החזק שהיה לאנשי הקהילה לירושלים (כידוע "ירושלים" היה שם הקוד לכל ארץ ישראל) ועל המאמצים הגדולים שעשו גם פשוטי העם לממש את געגוגיהם לירושלים. זהו קברה של מרת אסתר בת איספיראנסה אלמנת המנוח פרץ יוסף קאלדירון משנת 1891.

מצבת קבורת האשה הזקנה
 אשר הלכה פעם ושנים לעיר
 הקודש ירושלם חולבא ומרוב
 דוחקה חזרה פה העירה וכל ימיה
 היה בדוחק המזונות ופה היתה
 מקומה היא האשה מרת אסתר
 מ"ך בת איספיראנסה אלמנת המנוח
 פרץ יוסף קאלדירון נ"ע והיתה מנו
 חת ביום תשעה לחדש רחמים ש'
 התרנא
 51 תנצבה 56

הדוגמאות שהבאתי הן מהקברים השמורים יחסית. רבות המצבות שקשה מאוד לזהות את הכיתוב עליהן או שלא ניתן לעשות זאת בכלל.
 תמונת "בית החיים" ממעוף הציפור מסוף שנת 2016. ניתן לראות שכרבע משטח הגבעה כבר נחשף. המומחים טוענים שיתכן ויש כמה שכבות של קברים מתחת לשכבה העליונה הנראית.

"בית החיים" - עתיד

כאמור, התוכנית לעתיד כוללת חישוף ותיעוד מצבות רבות ככל שיהיה אפשר, כאשר לעבודות נרתמות קבוצות מתנדבים ואנשי מקצוע (ארכיאולוגים, הסטוריונים ומומחי שימור אתרים) מן הארץ ומחוץ לארץ. בין המתנדבים הזרים בולט הכומר האוונגליסטי האנס שולץ מבאדן באדן. חשיבות שיתופם של מתנדבים רבים נובעת גם מעצם החובה האישית והמוסרית של יוצאי הקהילה לספר את סיפורה, ושיתופם של מתנדבים רבים הוא כלי חשוב לשם כך.

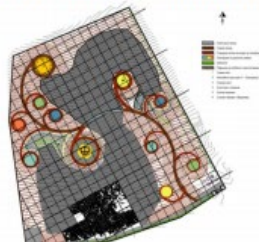
"בית החיים" במונסטיר / ביטולה יהפוך לפארק זכרון לכל יהודי מקדוניה שהושמדו בשואה ולקהילות העתיקות שאינן עוד. בפארק יוצבו אנדרטה וכן שעון שמש של האמן מתי גרינברג, יליד סקופיה שהוא הילד היהודי האחרון שנולד במקדוניה ערב הגירוש לטרבלינקה.

להלן התכנית לעתיד מודגמת בציורים ותמונות. ניתן לראות הן את התכנון הארכיטקטוני של האתר, הן את הדגמים לאנדרטה ושעון השמש שיצר האומן מתי גרינברג והן דוגמה לשיתוף מתנדבים מישראל בתיעוד "בית החיים".

מדרשת ברוריה-לינדנבאום – הערכות לתעתוק מצבות

התכנון הארכיטקטוני של הקבוצה המקדונית
לפארק הזיכרון בבית החיים ביטולה - מונסטיר מקדוניה

התכנית לאנדרטה של האומן מתי גרינברג
הילד היהודי האחרון שנולד במקדוניה
לפני המשלוח לטרבלינקה

Memory / Eyes on the Future

